

EGY RÉGI MAGYAR PEDAGÓGUS.¹

— Adalékok a filantropinizmus magyarországi történetéhez. —

Ismeretes, hogy a hazai nevelés elméletének és szervezetének teljes története — bármennyire érzi is szükségét nemzeti közművelődésünk — máig sincsen megírva. Oly rengeteg anyag vár összegyűjtésre, megrostálásra és feldolgozásra, hogy a rendszeres és tüzetes magyar neveléstörténet megjelenéséig még évtizedek telhetnek el. A nagy feladat érdekében serény részletmunkára van szükség és e téren sajátos körülményeinknél fogva igen üdvös volna (már látjuk is biztató jeleit) a céltudatos munkafelosztás az egyes hitfelekezetek között. Hiszen nálunk a XVIII. sz. végéig, sőt azon túl is, az iskolák története szoros kapcsolatban állott az egyházak, az egyes hitközségek történetével és így elsősorban ezek hivatottak a saját múltjokat feleleveníteni s a nevelés szervezetének a változásait, valamint kiváló pedagógiai elmélkedőiket velünk megismertetni. Bő anyag rejtőzik mindenik felekezet irattáraiban. Alig van a külföldön üdvös reform, melyet az ott megfordult lelkes magyar ifjúság nem igyekezett volna iskoláinkba átültetni és szóval vagy írásban terjeszteni. E szempontból felette érdekes a XVIII. század, amikor valósággal minden oldalról megrohantak bennünket az új pedagógiai doktrínák. Tudjuk, hogy ez időszak legnagyobb részét irodalomtörténetünk «nemzetietlen» kornak nevezte el, a nemzeti szellem elsatnyulása miatt. De tudjuk azt is, hogy tudományos téren talán sohasem folyt oly szorgos munkásság, mint épen e korban, csakhogy annak a nyelve latin és német volt. Mindazáltal úgy hiszem, hogy eme, a legkülönbébb szakokat képviselő tudományos művek, melyek az európai művelődés egy-egy nevezetes áramlatának a hatását mutatják legműveltebb embereinkre, nem mellőzhetők a magyar kultúra történetének a megértésénél; így

¹ Székfoglalóul felolvasta a szerző a M. P. T.-ban 1914 márc. 21-én. — A dolgozatnak a magyar neveléstörténetről szóló, meg a filantropizmust ismertető, bevezető részei itt csak kivonatban jelennek meg. A szerk.

tehát a magyar neveléstörténet historikusa, aki a nevelés elméletének és a nevelés szervezetének a változásait tartozik előadni, nem mellőzheti az e korból származó idegennyelvű elméleti pedagógiai munkákat sem, melyek, ha nem tolmácsolják is a nemzeti gondolatot, ha különösebb magyar érzés nincs is bennök, mégis bizonyítékai a külföldi nevelési áramlatok hatásának és szűkebb körben mégis csak megtermékenyítették a magyar nevelői gondolkozást és tettek némi hatást a hazai nevelésre.

Egy ilyen külföldi pedagógiai mozgalomnak hazánk nevelési elméletére és iskolaügyére tett hatásához járulok néhány szerény adalékkal. Vizsgálódásomban szűkebb körre, az evangélikus tanügy terére szorítkozom és remélhetően sikerül a ma csak vázolható hatást a közel jövőben bővebb adatkészlettel megtámogatnom. Az a pedagógiai eszmeirány pedig, melynek hatását készülök bemutatni, a *német filantropinizmus*. Ennek bevonulását protestáns iskoláinkba eddig tüzetesebben (legalább tudtommal) senki sem kutatta. Pedig e mozgalom igen nagy hatással volt honi, kivált protestáns iskoláinkra. Nyomait nemcsak azokban a férfiakban látom, akik Campe és Salzmann egyes műveit nyelvünkre lefordították és magyarították.¹ (Földi Ferenc, Dapsy József, Bersi Mihály, Igaz Simon, Falusi Mihály, Eöri Fülep Gábor, Nagy Sándor stb.), hanem beszámolhatok közvetlenebb hatásról is. Így akadtak e korban magyar származású pedagógusok és nem-pedagógusok, akik a filantropikusok egyik-másik nevelőintézetét személyesen meglátogatták, sőt ott hosszabb-rövidebb ideig működtek is (Berzeviczy G., Glatz J., Tsisch T. stb.); voltak továbbá, akik a filantropikusok pedagógiai elméletét, pl. a Trappét, magukévá tették, illetőleg a neohumanizmust a filantropinizmussal kiegyeztető pedagógusokat, pl. Gedikét, követték, aminek nevezetes okmánya pl. a Lovich Ádám Dávid² által a besztercebányai ev. gimnázium számára 1792-ben készített kompromisszumos tanterv, és ide való a tüzetesebben ismertetendő Genersich János késmárki tanár munkássága. Voltak továbbá, akik az ifjúsági irodalom művelésében követték a filantrop pedagógusokat, pl. Glatz, Genersich. És végül látni vélem a filantropinizmus közvetlen hatását ama gombamódra támadt nyilvános és magán-nevelőintézetekben, amelyek az ev. iskolaügy állapotára a XVIII. sz. utolsó és a XIX. sz. első évtizedében oly érdekes fényt vetnek. Ilyenek voltak pl. Tsisch Tamás csetneki magáninté-

¹ Dr. Kiss Áron: A magyar népiskolai tanítás története. I. Budapest, 1881. 165. s köv. l.

² Rosenauer K.: A besztercebányai ág. h. ev. gimn. tört. II. 47 l.

zete, a lőcsei¹ és késmárki² ev. gimnáziumokkal kapcsolatos inter-nátusok, Sennovitz leánynevelőintézete Eperjesen, Roykó János nevelő-intézete Besztercebányán stb.

Ismeretes, hogy a filantropinizmus csak egyik folyamánya, rész-jelensége annak a századokon át húzódó és végre a XVIII. században diadalmaskodó szellemi irányzatnak, melyet közönségesen *racionaliz-musnak* vagy *felvilágosodásnak* neveznek.³ A renaissance törekvései, a racionalista filozófia, az angol deizmus, a német pietizmus egyaránt hozzájárulnak e szellemmozgalom keletkezéséhez, mely Nagy Frigyes alatt éri el tetőpontját. Az ő kora az «Aufklärung» virágkora. Vele párhuzamosan, sőt belőle eredve mint egyazon gyökér hajtása halad a természetszerű (realisztikus) pedagógia, mely Ratichiussal megindulva Comeniuson, Locke-on, Rousseau-on és Basedowon át a XVIII. sz. végéig belsőleg összefüggő folyamat, Pestalozziban tetőződik és csak a XIX. században hanyatlik le végkép. A felvilágosodás jellemző vo-násainak a megállapítása nem jár nehézséggel. Lényege a tudatos ellentét a szupranaturalisztikus kijelentéssel szemben. Az emberiség érdeklődése a renaissancetól kezdve mindjobban a transcendens világtól elfordulva a földi élethez tapad, minek következtében az előbb uralkodott teológiai és egyházi érdek fölé világi érdekek helyezked-nek. Amíg a reformáció és ellenreformáció korának a hit volt a fő ügye, a renaissanceban pedig az esztétikai érzés lüktetett a legerő-sebben, addig a felvilágosodás az észhez tartotta magát, az észnek, a gondolkodásnak juttatott prédomináns szerepet. Azonban ezzel az intellektualizmussal praktikus érzék párosult, a felvilágosodás emberei ugyanis nem holt tudásra, terméketlen iskolaszerűsége törekedtek, hanem jelszavuk a hasznos tudás, mely boldogságot terjeszt. Határ-talanul bíztak az ész mindenható erejében, meg voltak arról győződve,

¹ Demkó-Kupez: A lőcsei egykori ág. ev. gimnázium és a jelenlegi m. kir. áll. főreáliskola története. Lőcse, 1892. 50 lap.

² S. Ambrosius: Annales evangelici provinciarum domui Austriacæ hereditariarum. Neosolii, 1803., 101 s k. l. E folyóiratban általában igen sok a — még felhasználatlan — iskolaügyi adat.

³ Lásd a következőkre: *E. Troeltsch*: Aufklärung. Realencyklopädie für prot. Theologie u. Kirche. II³. Leipzig, 1897, 225—241. — *Dr. P. Barth*: Die Geschichte der Erziehung in sozial. und geistesgeschichtlicher Beleuchtung. Leipzig, 1911. *Lecky W. G. H.-Zsilinszky*: A fölvilágosodás keletkezésének és befolyásának történelme Európában. I. 1872. II. 1873. *H. Hettner*: Geschichte der deutschen Literatur im XVIII. Jh. II. Buch⁴. Braunschweig. 1893; továbbá *A. Pinloche és I. Rauschenfels*: Geschichte des Philanthropinismus. Leipzig, 1896., *Dr. K. Schmidt*: Die Geschichte der Pädagogik. III. Cöthen, 1861. 522 sk.

hogy az embert csak fel kell világosítani erkölcsi rendeltetéséről és ez elég arra, hogy azt megvalósítsa és vele boldogságát megállapítsa. Ezzel járt együtt, hogy oly nagy súlyt helyeztek a nevelésre és tanításra és azt az individualizmus, utilizmus és humanitás elvei szerint igyekeztek megreformálni. Hevesen szembeszálltak a hagyományos nevelési rendszerrel. Szelid és humánus bánásmódot követeltek, új tárgyakat, új módszert. Nem holt ismeretanyagot akartak emlékeltetni, hanem a növendéket az ész önálló használatára képesíteni. Támadják a latin nyelv szokásos tanítását és jobb módszert sürgetnek. Emellett új tárgyakat követelnek mint az anyanyelvet, élő nyelveket, történelmet, földrajzot, matematikát, fizikát, természetrajzot, továbbá a testi nevelés felkarolását. Nevezetes vonásuk az is, hogy a felekezeti vallásoktatást a természetes vallás tanításával akarják helyettesíteni. Hangsúlyozzák az emberi jogokat a nevelés terén és következőképp a gyermek egyéniségének a megbecsülését. Reformjaik teljesülését pedig nem az egyháztól, hanem az államtól várják és így a nevelés szervezését és irányítását teljesen ennek a hatáskörébe utalják.

A felvilágosodás szelleme a XVIII. században lüktet legerősebben s szemléltetően nyilvánul ama pedagógusokban, akiket a filantropinák néven szoktak összefoglalni. Rousseau természetevangeliumát, mely szintén magán viseli a felvilágosodás szellemét és mely Emile-jében oly bűverővel tudatra emelte a nevelés természeteszerű reformjának a szükségességét, igyekeztek a valóságba, a gyakorlati életbe átvinni és ahhoz alkalmazni. Ez irány megalapítója, *Basedow*, kétségkívül nem közönséges erejű reformátor, aki nagy sikerrel indította meg a harcot a fennálló pedagógiai rendszer ellen. Azonban alkotása, a *dessai Philantropinum*, nem volt életrevaló. Meg kellett buknia, mert *Basedow* nem volt sem igazi nevelői személyiség, mint *Pestalozzi*, nem voltak meg benne az igazgató kellékei sem, mint pl. *Sturmban* és végül hiányzott belőle a reformátorok önzetlensége, önfeláldozása is. Az ügy szerencséjére követői közt többen nagy sikerrel folytatták a művét és igyekeztek életrevaló eszméit megvalósítani. Ausztriában és Magyarországon inkább is ezeket, kivált *Campét* és *Salzmannt* ismerték és utánozták. Magának *Basedownak* a neve alig tűnik fel a hazai tanügyi irodalomban. *Campe*¹ volt talán az egyetlen, aki a nevelés képességét az író tehetségével egyesítette és mindkét téren dicséretes munkásságot fejtett ki. Három főérdeme van: 1. hogy megindítja az «Allgemeine Revision des gesammten Schul- und Erziehungswesens von einer Gesellschaft praktischer Erzieher» (1785—1792), XVI. kötet és nagyszabású vállalatot avégből, hogy a különböző

¹ Dr. J. Leyser: J. H. Campe. I. Braunschweig, 1877.

pedagógiai kísérletezéseket összefoglalva, a nevelés elmélkedőit közös tervszerű munkában egyesítse; 2. érdeme, hogy jobb tankönyveket szerkesztett s 3. hogy megteremtette az ifjúsági irodalmat Németországban. Campe a működésének utóbbi két ágával nemcsak az iskolának szolgált, hanem az egész családi élet emelésén is fáradozott. Ez utóbbi törekvésében követte nálunk *Glatz Jakab* és némileg *Genersich János* ifjúsági olvasókönyveikkel. A filantropinizmus legrokonszenvesebb alakja azonban mégis *Salzmann*.¹ Csupa szív, csupa jóság, csupa becsületesség és szerénység és e tulajdonságok mellett igazi nevelői egyéniség. Eleinte pap volt, míg csak föl nem ébredt benne a filantróp és pedagógus. Ekkor megveszi a Schnepfenthal nevű falusi jószágot a türingiai erdők alján és ott alapítja maig fennálló nevelőintézetét. A külföldi egyetemeken tanuló magyar ifjak közül, különösen azok, akik a jenai egyetemre voltak beiratkozva, sűrűn felkeresték a Gotha melletti Schnepfenthalt. Így bizonyosra veszem, hogy *Genersich*, aki 3½ évig tartózkodott Jenában, nem mulasztotta el az intézet megtekintését. Leveleiben ugyan látogatásának nyomát nem találtam, de egyik levelében 1802 július 3-án azt írja *Rumynak*: «Kár, hogy Schnepfenthal meg nem látogatta.» Már pedig, aki így ír, annak magának az ismernie kellett az ajánlott intézetet. Két másik magyarországi születésű pedagógus azonban hosszabb ideig is tartózkodott Salzmannnál. Az egyik *Glatz Jakab*,² a másik *Tsisch Tamás*. *Glatz Jakab* (1776—1831) szepességi születésű ifjú, Késmárkon, Pozsonyban és Jenában tanult, azután 1797 szeptembertől 1804 január 8-ig volt nevelő Salzmann schnepfenthali intézetében. Hazatérve, Bécsben az ev. iskolák tanítója volt, majd pedig ev. lelkész és az ev. konzisztórium tanácsosa. Ezen utóbbi állását megtartva, 1824-ben Pozsonyba vonult vissza és itt is halt meg 1831-ben. Kedvelt egyházi szónok volt és igen termékeny ifjúsági író; de persze németül írt. Olvasókönyveit *Ferenc* császár gyermekei is szívesen olvasták. Érdekesebb egyéniség nála és mivel mindvégig Magyarországon működött, fontosabb is ránk nézve *Tsisch Tamás*.³ Született 1756-ban Dunakesziben. Tanult Aszódon, Selmecezbányán, Modorban és Késmárkon. Egy ideig Debreczenben volt magyar szóra, azután nevelősködött, majd pedig a jenai egyetemre ment. Egy ideig Salzmannnál tartózkodott, hogy meddig, azt sajnos, nem sikerült megállapítanom. Hazatérve a

¹ J. W. Ausfeld: Ch. G. Salzmann. Schnepfenthal, 1834.

² J. G. Wenrich: J. Glatz, eine biographische Skizze. Wien, 1834.

³ Memorabilia Provinciae Csetnek, recensuit L. Bartolomaeides. Neosolii 1799. 138. s. k. Jena Hungarica auctore Ludovico Haan. Gyula, 1858. 96 lap.

csetneki gimnázium rektorául hívták meg, majd pedig 1793 körül magánintézetet nyitott Csetneken a hazai nyelvek könnyebb elsajátítása és a reáliák hathatósabb tanítása érdekében. Előkelőknek és polgároknak a fiait vállalta fel oly módon, hogy más fiúktól elkülönítve, közös szálláson, közös tanítók alatt és közös asztalnál közös ételmezésben részesüljenek és így hazánk élő nyelveinek folytonos gyakorlása által azok megtanulására alkalmuk legyen; emellett pedig a reáلتudományokat is kitűnően elsajátítsák. Meghalt 1836 márc. 2-án.

A filantropizmusnak relative legrendszerebb gondolkodója Trapp.¹ Az elsők egyike volt, akik a Basedow indította mozgalmat tetterős lelkesedéssel támogatták. Kitűnően ismerte a korabeli tudományos irodalmat, maga is működött tanítói pályán és a pedagógia első egyetemi tanára is ő volt. (Zedlitz miniszter nevezte ki Halleba.) Volt alapos filozófiai műveltsége, de (bár Herbart és Pestalozzi törekvéseiről is tudomást vett és hasonlatosságot konstataált Pestalozzi és Kant között) az utilisztikus és nyers realista szempontoktól nem tudott szabadulni. Műveinek előadása is terjengős és józan. Természetes, hogy mint az egész felvilágosodás, ő is egy megnesemesített eudaimonizmusnak hódolt: neki is az erény csak eszköz a végső boldogsághoz. Nagy energiával követelte az egyház és iskola, teológia és pedagógia szétválasztását. Rousseau egyoldalú individualizmusát azonban, melyet Basedow követ, már némileg ellensúlyozza a társadalom fogalmának a bevitelével. Érdeme, hogy a tanítók gyakorlati képzését sürgeti, de e téren túlsokat vár azok metodikus iskolázásától; tiszteletet érdemel az is, hogy a tanítók anyagi és erkölcsi megbecsültetése mellett kardoskodik. A filantropikusok között a legerélyesebben ő küzdött a klasszikus nyelvek ellen, de ő sem akarja őket kitiltani az iskolából, hanem csak megszorításukat kívánja és a grammatikai módszernek a gyakorlati módszerrel való helyettesítését. A vallás tanítását is meg akarja tartani, de általános vallástant kíván, vagyis olyat, amely semmi tekintettel nincsen a felekezeti tankülönbségekre. Trapp említett nézeteit legrendszerebben főművében (*Versuch einer Pädagogik*. Berlin, 1780) fejtette ki. Az ő leghívebb magyarországi tanítványa az a pedagógus, akiről itt részletesebben megemlékezem: *Genersich János*.²

Az előadott magyar vonatkozások némileg összefüggnek *Genersich*-hel. Ő is evangélikus tanár volt. Késmárkon született 1761 aug.

¹ Theodor Fritsch: E. Ch. Trapp. Sein Leben und seine Lehre. Dresden, 1900.

² *Genersich* életét l. *Szelényi Ö.*: *Genersich János (1761—1823)*. Egy szepesi pedagógus I. Ferenc korából. Lőcse. 1914. n8°, 71 l.

16-án. Szülővárosában és Pozsonyban tanult, majd 3½ évig tartózkodott Jenában, ahol filozófiai és teológiai előadásokat hallgatott. Hazatérve, két évig nevelő volt Calisch bárónál Biccsefaluban (Trencsén m.). 1788-ban pedig a késmárki ev. gimnáziumhoz került tanárnak és ott működött, sokszor nehéz viszonyok között, addig, amíg a Ferenc császártól a két protestáns felekezet számára Bécsben alapított ev. teológiai tanintézethez meg nem hívták (1821). Itt halt meg 1823 május 18-án. Genersich a hangyaszorgalmú, fáradhatatlan tudósnak a tipusa. Úgyszólván egész életén át tanult és irogatott és egészben véve szép olvasottságra és képzettségre tett szert. Különösen jártas volt a pedagógiai és történelmi irodalomban és lelkesedéssel olvasta a klasszikusokat. Főleg német forrásokból táplálkozott, bár tudott franciául és angolul is, legálább olvasva megértette. Magyarul keveset tudott. Jellemző ránézve és egész irányára, hogy nem annyira a német irodalom igazi remekirőit szerette és ismerte, hanem inkább azokat, kikben a felvilágosodás szelleme élt. Kedvenc írói tehát a «Lipcei kör», vagyis az ú. n. Bremer Beiträge írói (Gellert, Cramér, Rabener, Pfeffel stb.), továbbá a göttingai kör tagjai (Voss, Hölty, Bürger stb.); az ú. n. populáris filozófusok (Garve, Engel, Abbt, Lichtenberg), végül a porosz költők: Gleim, Kleist stb.).

Az igazi nagyokat már sokkal kevésbé olvasta, még leginkább Klopstockot, Wielandot és Lessinget, de azoknak sem a főműveit. A Kant-féle filozófia sem termékenyítette meg, amint általában a specifikus filozófiai problémáktól meglehetősen fázott és e téren Federt vallotta tekintélyének, ami eleget mond. Egyébként nagytermékenységű író volt, aki a történelmi, aszketikus és neveléstani irodalmat művelte. Ránk nézve ezúttal csak az utóbbi irányú munkássága tartozik. Genersich e téren is tanult embernek, értelmes főnek, higgadt felfogású írónak és tiszta érzületű pedagógusnak bizonyul, aki azonban nagyobb eredetiséggel, igazi alkotó erővel nincsen megáldva. Nem indul ugyan vakon mesterei után (akik egyébként szintén csak eklektikusok), de tanaiknak továbbfejlesztésére sem igen gondol. Általában kimondhatjuk, hogy nevelői és tanári működése első idejében alapos tájékozottságot igyekezett szerezni a korabeli pedagógiai irodalomban és erről okosan be is tud számolni, de ezen túl nem igen megy, legfeljebb, ha a tapasztalataiból leszűrt gyakorlati tanácsal tölti meg az egyes nézeteket. Pedagógiai nézeteinek összefüggő ismertetése ezt az állításunkat minden oldalról igazolja. Nagyszámú munkái közül itt csak négy elméleti pedagógiai művét vesszük tekintetbe, míg ifjúsági olvasókönyveire csak futólag utalunk. Említett művei, illetőleg dolgozatai közül három német, egy pedig latinnyelvű. Pontos címök a keletkezés sorrendjében ez: 1. *Über die Erziehung*

des weiblichen Geschlechts, besonders der höheren Stände für Eltern und Erzieher von Joh. Genersich, Professor in Kesmark. Geschrieben im Jahre 1787 zu Bitsitz in dem Trencsiner Komitat. Kézirat a M. N. Múzeum könyvtárában (299 Quart, Germ. alatt). Bicsicán kezdte, de Késmárkon kiegészítette 397 lap, 450 §-ban. 2. Beiträge zur Schulpädagogik von J. G. Professor am Prot. Gymnasio illustri zu Käsztmark in Ungarn. Wien, bey Joseph Stahel 1792. 235 lap. 3. Über die jetzige Verfassung der Protestantischen Schulanstalten in Ungarn, nebst einigen Vorschlägen zu ihrer grösseren Vervollkommnung. Névtelenül megjelent értekezés a Joh. Wächter és Karl Cleynmann által kiadott «Allgemeine praktische Bibliothek für Prediger und Schulmänner» c. folyóiratban. III., 1—70. lap. Wien, 1803—4. *Ars Paedagogica. Johannis Genersy (sic!) anno 1812. Caesareopoli.* Kézirat a késmárki ev. főgimnázium könyvtárában. (Coll. Ms. 357 alatt. 202. §.) Az első két munkának az ismertetését egybefoglalhatjuk, mert elveik, tanaik legtöbbszöyre egyezők. Praktikus szempontból a második művel mint általános neveléstanal fogjuk kezdeni és hozzáfűzni az elsőből azt, ami nagyobb érdekű és főleg azt, ami a nőnevelésre vonatkozik. Ehhez csatoljuk az «értekezés» főgondolatait, ez a legeredetibb és legbecsesebb dolgozata, de kissé szétfolyó és rendszertelen. Legutolsó dolgozata dictatum: kézirat szerint adta elő, illetőleg imondta tollba a nevelés elméletét a késmárki főgimnáziumban, így már ez okból sincs nagyobb tudományos értéke, továbbá nem is csatol újat az ő pedagógiájához. A nőnevelésről szóló munkája lépten-nyomon a Campe-féle «Revision» hatását árulja el, de kitűnik belőle az is, hogy szerzőnk eredetiben is olvasta Rousseaut, meg Locke-ot. A «Beiträge» c. könyvében ellenben főleg Abbt, Trapp és Gedike hatására akadtam, mégis úgy, hogy a Trappé túlnyomó.

Főművében (*Beiträge*) Genersich az *érdem* fogalmából indul ki. Az alapgondolatot bizonyára Abbtól¹ vette, de önállóan méltatja a tanító hivatását, melyről Abbt külön nem szól. Konstatálja, hogy az érdem nem függ az emberrel veleszületett tehetségtől, nem is fűződik kizárólag egyetlen osztályhoz, hazem vannak oly rendek és állások, melyeknek viselői különös érdemeket szerezhetnek. Ilyen a nevelőnek az állása is. Ez az emberi társadalom nélkülözhetetlen tagja, az államnak a napja, melynek jótékony sugarainál a körülötte levő növények melegednek és kivirulnak. Ezután kellő átmenet nélkül (az

¹ *Th. Abbt's Vermischte Werke. I. Vom Verdienste.* Frankfurt & Leipzig, 1783. Abbt három cikkben szól az író, művész és lelkész (predikátor) érdeméről. Genersich ez utóbbit jellemzően — mint a racionalizmus általában — «Lehrer der Religion»-nak nevezi.

áthidalások általában gyakran hiányzanak!) arról beszél, hogy a legtöbb embert vagy egyáltalán nem nevelik, vagy elnevelik, azaz elkényeztetik. Nézete szerint az első véglet még tűrhetőbb, mert az az anya, aki gyermekét elkényezteti, valóban saját vére gyilkosának tekintendő. Ép e két véglet kikerülése céljából kell léteznie «nevelőművészetnek», mert hiszen az összes nevelési szabályokat igen jól lehet egy vagy több alapelvből levezetni és azután egészzé összefoglalni. Csakhogy sokáig úgy volt, hogy a nevelés szabályait gyakorlatilag alkalmazták ugyan, anélkül azonban, hogy azok tudományos előadását szükségesnek tartották volna. De mi is hát a *nevelés*? A felelet: az egész ember kiművelése az elérhető legnagyobb boldogság céljából. A boldogság pedig nem egyéb, mint a kellemes érzelmek állapota. (Trapp.) A nevelés már most az embert annyi kellemes érzelem iránt teszi fogékonyt, amennyit kellő helyzetéhez és gondolkodásmódjához mértén élvezhet. (Trapp.) Az ember tehát bátran törekedhetik örömökre, de ezek között mégis az erényben való gyönyörködés áll első helyen. Ezután G. rátér a nevelés ágaira. Kiemeli ugyan, hogy a nevelés az ember testét-lelkét egyaránt felöleli, azonban mégis csak a szellemi erők kifejlesztése a fő, ami a tudományban és művészetben való tanítás és az erkölcsi képzés segítségével érhető el. Ehhez csatlakozik a testről való gondoskodás. Mivel pedig a nevelés az embert emberré és polgárrá tartozik kiképezni, két «ismerés elv»-e az, hogy a természet törvényeit kövesse és hogy a növendéket a polgári társadalom hasznos tagjává nevelje. (Trapp.) Itt felmerül a nyilvános és magános nevelésnek a kérdése. G. pontokba foglalja mindegyiknek előnyeit és hátrányait s megállapítja, hogy a nevelés legjobb módja e kettő egyesítése, azaz: «eine Erziehungsanstalt im Kleinen». E megoldásban bizonyára Salzmann intézete lebegett eszményképül előtte. Mivel a *nevelő* oly fontos tényezője az államnak, a nevelés pedig oly felelősséggel járó hivatás, azért ezt a munkát nem lehet kiforratlan, tanulatlan ifjúra bízni, hanem ha valakivel, a nevelővel szemben kell a legszigorúbb követeléseket támasztani. E kellek pedig részint értelmiek, részint erkölcsiek. Ezekhez járulnak bizonyos külső tökéletességek is. Föltétlenül kívánatos az intellektuális műveltség. Ez azt jelenti, hogy a nevelőnek a tudomány legfőbb szakmaiban otthonosnak kell lennie, értvén rajtuk nem annyira a filozófia és teológia szörszálhasogatásait, melynek skolasztikus zagyvalékától lehetőleg mentnek kell maradnia (!), hanem a praktikus életre szükséges ismereteket: a történelmet, földrajzot, természetrajzot, fizikát, széptudományokat, élő nyelveket és «természetesen» a tudós nyelveket. Legyen továbbá a nevelő pallérozott szívű és nemcsak becsületes, hanem nemesen gondolkozó és cselekvő ember is. Legyen

végül testileg fejlett és rendes külsővel bíró ember, hogy ebben is tanítványa példaképe lehessen. Nélkülözhetetlen végül a nevelőre az ember- és önismeret.

A nőnevelésről szóló munkájában részletesen felsorolja a házi tanító jellemtulajdonságait, főleg Locke nyomán, ismerteti továbbá a szülők kötelességeit a házitanítóval és gyermekeikkel szemben.¹

Genersich e mintegy bevezető fejtegetések után hozzálát a nevelés munkájának a részletezéséhez. Elsőben a *testi* nevelésről szól. Ezt pedig felosztja pedagógiai dietetikára, mely nem egyéb, mint a testnek és tagjainak épségéről való gondoskodás és pedagógiai gimnasztikára, azaz bizonyos gyakorlatok végzésére, melyek célja az egészséget erősíteni és a tagokat hajlékonyakká tenni. E ponton megjegyzi, hogy őseinknek azért volt izmosabb, ellentállóbb teste, mert jobban követték a természet törvényeit, mint mi. Azonban megvan győződve arról, hogyha ma választás volna engedve a gyengébb szervezetű, de szellemileg kulturált és az erőstestű, de szellemileg iskolázatlan férfiak között, mégis az előbbieket választanók. Külön szól még a tisztaságról és mértékletességről, valamint ez utóbbinak különböző fajairól. (A nőnevelésről szóló munkája jóval részletesebben tárgyalja a testi nevelést Rousseau, Locke és a «Revision» megfelelő cikkei² nyomán, illetőleg úgy, hogy azokra utal.)

A nevelés második oldala a szellemi, amely ismét értelmi és erkölcsi nevelésre különül. (Ez a felosztás megfelel a ma használtatni szokott kategóriáknak azzal a különbséggel, hogy az érzelmek neveléséről teljesen megfeledeznek.) A szellem kiképzése a *tanítás* dolga, melynek általános célja a lélek felvilágosítása, azaz a lappangó szellemi erők fölkelése. A szellem (értelem) körébe tartoznak az érző erő, képzelő erő, emlékezet, elmesség, elmeél, figyelem, elvonóképeség, összehasonlító képesség, ítélő erő, feltaláló erő és ész. A legtöbbnek a gyakorlására néhány rövid utasítást ad. Mindezekben a fejtegetésekben írónk nem igen hatol a dolgok mélyére, de különös hibájául kell betudnunk, hogy az értelemről és akaratról nem szól és azoknak egymáshoz és az értelemhez való viszonyát nem tisztázza. Ehelyett a tanítás tárgyaira tér át, de itt is inkább száraz kategorizálást találunk, semmint érdemleges fejtegetést. Megállapítja, hogy a tantárgyakat a növendékek kora, neme, tehetsége («Genie») és

¹ V. ö. J. A. Crome: Über die Erziehung der Hauslehrer. Revision. X. 1—162.

² Pl. D. Joh. Chr. Unzer: Diätetik der Schwangern. Revision, III. 1—76. Campe: Von den Erfordernissen einer guten Erziehung von Seiten der Eltern vor und nach der Geburt des Kindes. Revision, I. 126—232.

leendő hivatása szerint lehet csoportosítani. Majd a *metodikával* foglalkozik. Az elvi alap itt is hiányzik és ehelyett hallunk analitikus és szintetikus, rendszeres és nem rendszeres módszerről és ezek alfajairól (amilyenek a sokratesi és aforisztikus) és végül absztrakt és érzéki módszerről. Úgy találja, hogy a rendszeres, szintetikus és absztrakt módszer nem való a zsenge kornak. Ezért legjobb az érzékitő (= szemléltető) módszerrel kezdeni és fokozatosan haladni az absztrakt és rendszeres felé. Helyesen jegyzi meg, hogy az általános módszer a tanító arravalósága és a tantárgy természete szerint módosul. Ép oly figyelemre érdemes megjegyzése, hogy mindegyik embert a maga helyére kell állítani, hadd foglalkozzék hát a rendszeres elme absztrakt igazságokkal, az analitikus pedig történeti vagy ehhez hasonló tárgyakkal. Jól mondja, hogy általános szabályokat itt nem lehet adni, hanem csak sok tapasztalat és az illető tudomány szak tökéletes ismerete igazít el a dologban. A következőkben nagyfontosságú kérdést, jelesen a *figyelem* kérdését vizsgálja. Azt mondja, hogy a nyilvános tanítás lelke a *tekintély*, mely nélkül a tanító hasonlít a békák ama jószívű királyához, akivel kényők-kezdők szerint bánnak alattvalói. Kétségkívül üdvös dolog bizonyos szabályok megállapítása, ellenben bottal nem lehet a tekintélyt biztosítani. Az fog a növendékekkel leghelyesebben bánni, aki egyéni jellemöket ismeri. Majd a pedagógiai törvényhozásról, az iskolai törvényekről és a büntetések fokozatairól emlékszik meg. Utána pedig hirtelen az iskolák szervezéséről mondja el véleményét. Szemére lobbantja kora iskolájának, hogy a tanulmányi rend megállapításánál ügyet sem vet a növendékek leendő hivatására, ami számos bajnak a forrása. Vannak ugyanis «egyetemesen szükséges», azaz minden életpályán használható (pl. írás, olvasás, számolás) és vannak «relative hasznos» ismeretek, amelyek csak egyik-másik hivatásnál hasznosak és szükségesek (algebra, taktika). E megkülönböztetés egyébként Trapptól való (i. m. 317 s. k.). Jellemzően nyilvánul a felvilágosodás utilisztikus felfogása pedagógusunk következő szavaiban: «Ein unlängbarer Vorzug unserer Zeiten ist es: dass das mit Recht aufgeklärt genannte Jahrhundert immer weiter vom alten scholastischen Wüste sich entfernt und an den wahrhaft brauchbaren und für das menschliche Leben zunächst nützlichen Kenntnissen immer mehr Geschmack findet» (i. m. 88.). A jelzett különbséget azonban G. szerint nem vették figyelembe és így történhetett, hogy az idegen és csakis a tudósoknak való nyelveket az elemi oktatás alkatrészévé és ezzel az álmából fölocsudó gyermeki lélek ízetlen táplálékává tették. Ezek után következik a *tanintézetek felosztása*, ami bizony a műnek ebbe a részébe, mely «didaktika», volna, nem igen való. Általános alapelv-

ként előrebocsátja, hogy a tanintézeteket a növendékek különböző szükségleteihez és az illető életpályákhoz kell alkalmazni. Ez alapon három főcsoportot különböztet meg: 1. Falusi és parasztiskolákat. 2. Városi és polgáriskolákat. 3. Tudósiskolákat — bizonyára Gedike hatása alatt. A polgáriskolák felső osztályaihoz külön oktatásban volnának részesítendőek a leendő kereskedők, iparosok, gazdálkodók, katonák és művészek. A tudósiskola négy faja vagy fokozata: a triviális iskola, az aligmnázium, az akadémiai gimnázium és az igazi akadémia vagy egyetem. Ennél a részletes osztályozásnál és az egyes iskolafajok jellemzésénél Genersich természetesen a korabeli reális viszonyokat veszi alapul és sok megszívlelhetőt mond, mert az akkori ev. iskolák legtöbbször bizony ráért a reform. Pedagógusunk kifogásolja, hogy alig van a tan- és nevelőintézetekben *nevelési rendszer* (Erziehungssystem) *vagy terv*, azaz fokozatos haladás a tanításban, úgy hogy a növendék rendszerint csak töredékes szellemi képzést nyer. E hiány oka szerinte vagy az iskola előljáróságában, vagy a tanítóknak, vagy az igazgató tehetetlenségében, vagy végül a tanítás célszerűtlen módjában kereshető. Hasonló baj szerinte a szükséges *kompéndiumok* hiánya, ami a tanárt az áldatlan tollbamondásra kényszeríti. E pontnál Gedike törekvéseire utal.¹ Nevezetes követelése Genersichnek az iskolai (ifjúsági) *könyvtárak* felállítása. (V. ö. Gedike i. m. 461).

Igazat adunk írónknak abban is, hogy bizonyos válaszfalakat akar felállítani az egyes iskolafajok közt, hogy azok sajátos hivatása kitűnjék, különösen az iskolai és az akadémiai vagyis a közép- és főiskolai oktatás kellő szétválasztását sürgeti, mert e két iskolafaj hatásköreinek az összezavarása abban az időben sok visszásságnak volt a szülőoka. Másrészt azonban kapcsolatokat kell teremteni az egyes fokozatok között, mert valamennyi iskolának hozzá kell járulnia az egy nagy cél: a szép és lehetőleg tökéletes épület felállításához. Az ő tapasztalata szerint az egyetemek nem törődnek a növendékek eddigi képzésével, erkölcsi mivoltával és irodalmi műveltségével. Az általános határokat abban látja, hogy az iskola a növendék első művelését eszközli, az egyetem feladata pedig az ember végső előkészítése jövő hivatására; továbbá amíg az iskola az alapját veti meg a fiatal ember műveltségének, addig az egyetem azt betetőzi; amaz a gyermek és ifjú lelkét az egyetemlegesen szükséges és részben relative használható ismeretekkel gazdagítja, emez a szétszórt ismeret-

¹ Lásd: Gesammelte Schulschriften von Friedrich Gedike. Berlin, 1789; kivált: «Einige Gedanken über Schulbücher und Kinderschriften» c. tanulmányát. 422—466.

reteket rendszeresíti, kikerekíti. Egyszóval az iskolai nevelés általános, az akadémiai nevelés ellenben szakképzést nyújt. («Allgemeine Standesbildung.») Tehát a hasznos emberré és jó polgárrá való képzést a népiskola, a tudós képzést a tudós iskola, a hivatásra képesítő nevelést pedig az egyetemi nevelés adja meg. Majd felsorolja a népiskola, triviális tudós iskola, öt osztályú gimnázium, akadémiai gimnázium és végül az akadémiák és egyetemek tantárgyait, mire nézve megjegyzendő, hogy itt nem a tényleges, hanem a kívánatos állapotokat ismerteti. Még ezekkel sem meríti ki a tantárgyakra vonatkozó mondanivalóit, hanem gondos elemzés alá vetvén az «iskolai tudományokat», kiemeli, hogy vannak 1. olyanok, amelyeket elhanyagoltak pl. a hazai irodalom, egészségtan, antropológia, enciklopédia, archeológia, ökonómia stb., 2. olyanok, melyeket eddig helytelen módon tanítottak, aminők a latin és görög nyelv. E tárgyaknál vallomást tesz az ő humanista érzületéről, mert kijelenti, hogy e tárgyakat nem a grammatikai módszer szerint kellene tanítani, hanem a fősúlyt az olvasmányra vetni, hozzácsatolva irodalmi és történeti jegyzeteket. Ő csakugyan így is tanította e tárgyakat Késmárkon, csak hogy nem volt hajlandó az élő nyelvre való fordítást megengedni, amit a diszvizsgálatokon megjelent vendégek olykor-olykor meg szoktak volt kívánni. 3. Némely tudományt egészen elhagyhatónak tart, pl. az ékes-szólás elméletét,¹ polemikát, egyházjogot. 4. Másokat ismét össze kellene vonni: a teológia skolasztikát, logikát, metafizikát. 5. Végül vannak tanulmányok, amelyek anyagát bővíteni kell, így a görögök és rómaiak klasszikus studiumát (e pontban tehát nem csatlakozik a filantropinusok álláspontjához!), a földrajzot és történelmet. Ezeknek a kifejtéséhez fűzi azt a megjegyzését, hogy nem elegendő a tanulmányok célszerűbb rendezése, hanem a reformnak «a capite et membris» kell történnie, vagyis megfelelő tanerőkről is kell gondoskodni.

Hogy az eddigiekben Genersich oly sokszor bírálatot gyakorol, az nemcsak arra vezethető vissza, hogy a filantropinisták reformtervével jobbra egyetértett és azokat visszhangozza, hanem arra is, hogy a korabeli iskolákon vélt e tervekkel és javaslatokkal segíteni. E hosszadalmas fejtegetés után felveti azt a kérdést, hogy miben áll az iskolai tanulmányok célszerű előadása, vagyis mikép kell őket kezelni, ami természetesen a már korábban elmondottak ismétlésére ad alkalmat. (Ez a rendszertelenség különben jellemző vonása a legtöbb filantropista pedagógusnak.) Miután néhány jó tankönyvet ajánl (Funke, Stuve, Schulz) sorba veszi az egyes tantárgyakat és módszeres megjegyzésekkel kíséri. Az *alapismeretek* (írás, rajz, olvasás, számolás,

¹ V. ö. Trapp i. m. 408.

helyes beszéd) tárgyalásánál egyszerűen Trapp nézeteit teszi magáévá (i. m. 354, 400, stb.). Mindegyiknél kiemeli a szemléltetést és öntevékenységet. Majd áttér a tudományok második csoportjára: az emlékezet tudományaira vagyis a történelemre és annak segéttudományaira. (A tanulmányoknak ezen sokféle szempontból végzett felosztása nagyon is az áttekinthetőség rovására megy.) Nagy kedvvel szól róluk, hiszen a klasszikus tárgyak mellett a história volt életnek legkedvesebb studiuma és ép idevágó munkái hoztak számára legtöbb sikert. Érthető tehát az a feltűnő szélesség, melyet e tantárgynak szentel. Nyolc kurzusban szeretné tanítani (hazai történelem, a legújabb kor történelme, újkor, ókor, matemat.-fizikai polit. földrajz, etnográfiai áttekintés, a hazai történet és földrajz részletesen, államtörténet statisztikával egybekötve). Hangsúlyozza, hogy a történetnek pragmatikusnak kell lenni, de a gyakorlati eljárás mindig alkalmazkodni fog a növendék szellemi színvonalához. E tárgy tanításának könnyítésére Schlözer és Trapp javaslataira utal (kronologikus és szinkronisztikus tabellák, térképek, történeti játékok Trapp i. m. 379, Schlözer: Abriss der Weltgeschichte. Göttingen, 1785. 81, 82, 91, 108 sk.). Szívesen konstatáljuk, hogy e tárgy metodikájába mélyen behatolt és fejtegetései — bár nem eredetiek — ma sem veszítették érdekességüket. Következik a tudományok 3. csoportja: *természetrajz és természettan*. Érdekesebb megjegyzései közül főlemlítjük, hogy itt is megkívánja a szükséges fokozat megtartását, továbbá azt, hogy a természetrajzot technológiával kell egybekapcsolni és alkalomszerűen a természet három országának gazdasági hasznára utalni. A tudományok 4. csoportjában: *a nyelvtanulmányban* kárhoztatja a hagyományos grammatikai módszert és ellene főleg Trapp¹ érveivel száll síkra, de hasonlíthatatlanul melegebb érzéssel viseltetik irántuk, mint mestere. Kijelenti azonban, hogy nem kell mindenkire rákényszeríteni, így pl. a görög nyelv csak a tudósoknak és teológusoknak való, a latin nyelv tanítása alól pedig fölmentendők a leendő gazdák, iparosok, a katonai növendékek (ha nincsen nyelvérzékük!) és a női nem. Ő is vallja azt a «Port-Royal», Ratichius s mások óta feledésbe nem merült nézetet, hogy a klasszikus (idegen nyelvi) tanításnak csak akkor szabad megkezdődnie, ha a növendék az anyanyelvén már tisztán és világosan tudja magát kifejezni. Az ókori kulturáért való rajongása továbbá nem tartja vissza tudósunkat attól a megjegyzéstől, hogy a latin nyelv uralma minden népnél és minden korban a hazai nyelv és kultúra kárára volt, ennek következményét a magyar nyelv javára azonban nem vonja le, sem most, sem később.

¹ Trapp: Ueber den Unterricht in Sprachen. Revision, XI. 453. s. k.

De hogy is tette volna, mikor kortársa, a kitünő Berzeviczy Gergely, a késmárki iskola felügyelője, akivel Genersich sűrű összeköttetésben állott, a latin nyelvet szerette volna hivatalos nyelvvé tenni! Ennyire nem érezte át e kor, hogy «nyelvében él a nemzet». A latin tanítás módszerét illetőleg Genersichünk egyébként egészen Gedikéhez¹ hajlik, annyira, hogy még Campe latin Robinsonját (Lieberkühntől) is akarja tankönyvül alkalmaztatni. Ugyancsak az ő hatása alatt állapítja meg a latin és görög nyelvtanulmányok tantervét, ajánlja Gedike tankönyveit és kifejezi azt a helyes kívánságát, hogy az óklasszikus irodalom tanulmányát össze kellene kapcsolni az újkori irodalommal. Mellőzve a *széptudományok* és *művészetek*, vagyis a humaniárák pontosabb meghatározásának kevésbé sikerült kísérletét, csak megállapítjuk, hogy ezek képezik az iskolai tanulmányok *ötödik* csoportját. A széptudományokhoz számítja az esztétikát, a retorikát, poétikát és zenetant; a művészetekhez pedig a festészetet, rajzot, építészetet, kertészetet, táncművészetet, színészetet s mimikát és a fiziognomikát (!) Ezek közül szerinte az iskolába valók a retorika, poétika és általános esztétika, utóbbi legfeljebb az akad. gimnáziumba, magánstudiumul szolgálhatnak a zene és rajz. Az esztétikai érzék fejlesztéséről külön nem szól. Bármennyire kedveli is személyileg a latin-görög irodalmat (melyből németnyelvű műfordításokat készített vagy a remekművekről értekezéseket is írt, pl. a Romy poliglott «Musenalmanach»-ja² részére) újból hangsúlyozza, hogy a hazai literatúrát nem szabad a humanisztikus tanulmányok kedvéért elhanyagolni, «hiszen — úgymond — csak nem lehet az újabb tan- és nevelőintézeteknek az a céljuk, hogy rómaiakat képezzenek» (i. m. 190.). Sőt fölveti azt a kérdést is, hogy miért van a klasszikai íróknak még mindig abszolút értékök? Felelete igen érdekes. A jelenség okát a két régi nyelv tökéletességében és a görög géniusz és a római szellem kiválóságában, kiműveltségben és eredetiségében találja. Azonban összehasonlítva az újkori irodalmi alkotásaival, kijelenti, hogy a régieket a «géniusz és ízlés», vagyis az alsóbbrendű lelki tehetségek alkotásaiban illeti meg az elsőség; az újakat pedig a magasabb, értelmi képességekre vonatkozó művekben, tehát a tudomány terén (i. m. 193.). A még hátralevő tanulmányok (tisztá és alkalmazott matematika, filozófia és vallás) teszik a VI. csoportot. Csak a két utolsóról néhány szót.

¹ Gedike i. m. «Gedanken über die Gedächtnisübungen» c. értekezése kivált. 280. lap és 155.

² Musenalmanach von und für Ungarn auf das Jahr 1808. Herausg. von Karl Georg Rumi, Leutschau. Genersich itt Lukianos Charonjáról értekezik.

Allásfoglalása e két tárgyban jellemzi benne a filantropinust. A *filozófiai* tanítás feladata szerinte nem lehet dogmatikai rendszeres szajkóknak (Nachbeter), hanem önálló gondolkodóknak (Selbstdenker) a képzése. A filozófia műveli az észet és képezi a szívet. Tanulmánya föltételezi az ember testi és lelki szervezetének az ismeretét. A filozófia végcélja pedig az életbölcseiség, vagyis a boldogsághoz való útmutatás. Itt említjük meg azt a szintén egészen filantropinus ízű követelését, hogy a felsőbb intézetekben célszerű «enciklopédiát»¹ is kellene tanítani. A filantropinizmus egyik legkedveltebb jelszava volt a *vallástanítás* reformja.² Mivel a vallási képzeteket racionalista álláspontjuknak megfelelőleg szintén az ész bírálata alá vetették, a pozitív egyházi tanoknál többre becsülték az ú. n. «természetes» vallást. Ezzel függ össze az a követelésök, hogy az iskolákban a felekezeti különbségeket elhagyó általános vallásoktatást kell nyújtani. Csak azután, ha a növendék már megerősödött benne, következzen a felekezeti oktatás, melyet legjobb teljesen az egyháznak átengedni. A vallástanításban pedig a fősúlyt a morálra helyezik és sokszor annyira mennek, hogy még a bibliai történeteket, legalább az alsó fokon elhagyják és költött gyermeki történetekkel pótolják, pl. még Salzmann is, akinek azonban sok érdeme is volt abban, hogy a vallásos nevelés terén a tudás helyett a kedély és érzület képzését hangsúlyozta és gyakorolta.

A jelzett vonások legtöbbje megtalálható Genersichnél is, de általában mérsékeltőbb, óvatosabb mintaképeinél. Jellemző e szempontból az «eredendő bűn» kérdésének az érintése (legelső művében). Ezt a tant a filantropinusok mind elvetették. G. kijelenti, hogy ő nem akarja kétségbe vonni ez uralkodó tan érvényét, már amennyire a teremtő fenségéhez és az ember természetéhez méltó, de helyes megfigyelésnek tartja azt, hogy az emberi nyomorúság túlnyomó része nem az emberi természet romlottságából, mint inkább a helytelen nevelésből származik. A vallástanítás menetét illetőleg azt vallja, hogy ne kezdjük túlkorán a teológiai rendszerrel és a felekezeti tan-különbségekkel, hanem az általánosan elfogadott gyakorlati vallás

¹ Ezt Berzeviczy G. is kívánja kerületi felügyelői székfoglaló beszédjében. Gaal J. i. m. 83.

² Robert Czilchert: Zum Religionsunterricht im Zeitalter der Aufklärung. Leipzig, 1898. Campe gyermekek részére írt pszichológiájának magyar fordítója (Nagy S.) előszavában szintén elfogadja a racionalizmus alapelveit és kérdi: «Nem jobb volna-e... először ugyan a' természeti, azután pedig a' keresztyén Vallás Czikkelyeire oktatni?» Psychologia. Campeból. Pozsonyban és Komáromban 1794. XII. lap.

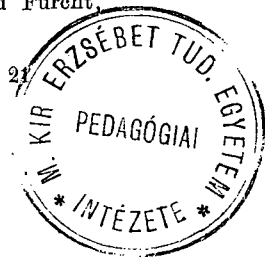

igazságaival (Isten léte, a gondviselés, az emberi szellem halhatatlansága, az erény kötelessége). Az igazi vallásban sem nem dogmatika, sem nem morál, hanem «félénk rendszer nélkül a maga forrásából (= ész) vezeti le illő rendben a vallási igazságokat». Hibának tartja, hogy a vallási épület meghatározott helyre és időre korlátozzák és megköveteli a gyermek olyatén vallási irányítását, hogy észszerűen tudjon hinni. Kiemeli továbbá, hogy az igazi vallás szelleme az emberszeretet és a tolerancia; haszna pedig kivált az ember meg-nemesített gondolkodás és cselekvés módjában mutatkozik. (Patetikus szavakban magasztalja a vallást első műve 446. §. is, hol a vallásos-ságot a leány legszebb díszének mondja.) Azonban e tekintetben is sokat Trapptól¹ vett át. Miután még hangsúlyozza, hogy a különböző tárgyakban közlendő ismereteket kapcsolatba kell hozni egymással és miután felemlíti, hogy a jó tanítás kellékei a világosság és melegség, áttér a nevelés utolsó részére: az *erkölcsi* nevelésre (vagyis a szív képzésére). Ez szerinte kettőből áll. Egyfelől a hajlamok (ösztönök) irányításából (itt Federre² utal), másfelől a jóra való szoktatás, illetőleg a helytelen cselekvésről való leszoktatásban. Majd csoportosítja az ember «alapösztöneit», de csak néhányról szól részletesebben (ön-szeretet; tevékenység; szabadság). Felosztása itt sem következetes, az elvi kifejtés itt is hiányzik és az ösztönök összefolynak. A szoktatás kérdése alkalmat ad neki a jutalom és büntetés tárgyalására. Természetes és pozitív jutalmat és büntetést különböztet meg és e tekintetben is magáévá teszi Trapp és Gedike nézeteit.³ Ha a szoktatás ugyanazon cselekvés gyakori ismétlése segítségével megy végbe, a leszoktatás elve ép ellenkezőleg az illető erkölcstelen készség vagy cselekvés megakadályozása vagy gyengítése az ellenkező erkölcsi hajlam felkeltése által. Az erkölcsi nevelés legfontosabb eszköze azonban szerinte — mint a legmodernebb pedagógia szerint is — az élő példa. E szakasz befejezésül még megemlíti, hogy tulajdonképpen csak egy erény létezik, de ennek különféle nyilvánulásai vannak, ezeket az egyes erényeket aztán fel is sorolja. Főműve utolsó fejezeteiben kíván-ságait és javaslatait foglalja össze, de ezeket célszerűbb lesz érteke-zésének indítványjaival együttesen ismertetni. Így tehát most nőneve-léstani munkájának főbb részeinek a bemutatására térünk át. E mű első fele általános neveléstan (a 217. §-t bezárólag), azontúl a nő-nevelés elmélete (még pedig a háznál történendő leánynevelés elmélete),

¹ Trapp i. m. 270 s. k.

² Feder: Grundlehren zur Kenntnis des menschlichen Willens. 14 l.

³ Trapp i. m. 227 s. k. Gedike i. m. főleg: Hoffnung und Furcht, Lob und Tadel an der Wage der Pädagogen. 40—75. lapokon.

amiről azonban a szerző sokszor megfélekedzik. Ez a mű jóval élénkebb nyomtatott főművénel, melyben a sok kategorizálás fáraszt és untat, bár a szerző némelykor itt is kizökken a száraz értekező stílusból és egy lelkesült felkiáltással vagy szívhez szóló aposztrofálással végzi a szakaszt.

Genersichnek némi prakszisa is volt a nőnevelés terén, amennyiben Calisch báró házánál annak leányát és két Prónay bárónőt tanított. Bizonyára ebből a gyakorlatból nőtt ki ez a műve, melynek számára kiadót nem talált. Ez egyike a legelső munkáknak, melyek Magyarországon a nőneveléssel foglalkoznak.

A műből kitűnik, hogy írónk elvi ellensége a koedukációnak. A fiú- és leánynevelés között különbség van — úgymond — mely részben az eltérő tulajdonságok által megkövetelt eltérő bánásmódban rejlik, részint pedig oly tárgyak elhagyásában, melyek a női nemnek nem valók. Kivételt legfeljebb egyes tudós nők képezhetnek, de ezeket — mondja G. — «nem szeretném sokszorosítva látni». Mivel sem a tudákosság, sem a magas bölcsesség nem való a nőnek, ezért sok tudomány fölöslegessé lesz rá nézve, amilyenek a diplomáciai tanultság, az asztronómiai és algebrai ismeretek, metafizikai spekulációk, klasszikus nyelvek. Ezek ellenében meg kell tanítani a kézimunkára, különösen pedig a háztartás vezetésére, ami előkelő nőknél sem szégyen (v. ö. Campe: *Väterlicher Rat für meine Tochter*. Braunschweig, 1789.), azután élő nyelvekre, művészetekre stb. A női nem testi nevelését általában Villaume¹ nyomán ismerteti; de sem ennek, sem a nők erkölcsi neveléséről szóló szakasznak nem szükséges hosszabb fejtegetést szentelni. Azért csak a szellemi képzés (tanítás) köréből ragadok ki egy pár figyelemre méltóbb mozzanatot. Legérdekesebb, amit írónk a leányok nyelvi és irodalmi tanulmányairól mond, mert amíg — úgyszólván — egész művén végig taposott nyomokon haladt, itt nyílik alkalma a speciális hazai viszonyokról is nyilatkoznia. Láttuk, hogy a holt nyelveket nem veszi föl a leányok tanulmányi rendszerébe, hanem csakis az élő nyelveket. De melyek azok? Genersich a német nyelvet veszi föl anyanyelvül, mellette azonban szükségesnek tartja a hazai nyelvek közül a magyar és tót, az idegen nyelvek közül pedig a francia és kivált az angol nyelv tanulását. Hadd idézem szószerint, amit a magyar nyelvről mond: «Ha a magyarok ázsiai nyelve nem is tarthat igényt az emberi tudomány feldolgozására (sic!), annak ismerője mégsem tagadhatja meg tőle a kiműveltséget és kiváló szépséget, amennyiben Gallia nyelvél-

¹ Villaume: *Von der Bildung des Körpers in Rücksicht auf die Vollkommenheit und Glückseligkeit der Menschen*. Revision VIII., 213—240.

nek folyékonyágát, a brit és német nyelv komolyságával és méltóságával egyesíti magában: kétszeres szégyen volna Magyarország minden lakójára, ha ezt a nyelvet nem ismerné, mert a nemzet szellemét a maga el nem gyengített erejében egyedül az tarthatja meg. Nyelve volt a mi nemes elődeinknek és megvan e nyelven a szónoklás és költészet sok szép műve. Úgy látszik, hogy megnyilvánul benne a nemzet nagylelkűsége és szellemi ereje. Ezt a nyelvet beszélték azok a hősök, akik bátorságukkal és a hatalmas szomszédai-
 kal folytatott háborúk által kitüntették magukat. Sokszor visszazorították Mohamed gyermekeit határaikról és megvédték a nyugati országokat a legborzasztóbb dúlások és rabszolgaságtól. Nem is az ellenség hatalma, hanem saját belső egyenetlenségök által győzettek le, de csakhamar visszanyerték szabadságukat az osztrák uralkodóház segítségével. Az ő maradékaik azonban tiszták maradtak az idegen szokásoktól, még él és működik bennök a nemes ősök szelleme és amilyen hamisítatlanok az erkölcsök, olyan hamisítatlan a nyelvök is.» (§. 412.) E lelkes szavak hallatára azt hihetnők, hogy a mi írónk egyik előharcosa lesz majd a magyar nyelv jogainak. Pedig bizony nincsen úgy. Ő maga mindvégig csak keveset tudott magyarul és az iskolai tanításban egyáltalán nem karolta fel. Ez részben azzal függ össze, hogy fiatal korában nem tanulta meg, jóllehet egy évig Debrecenben volt magyar szóra, később pedig már nem volt alkalmá rá, amit sajnálkozva említ egyik levelében. Genersich tovább haladva azt mondja, hogy a nyelveken kívül jó korán be kell vezetni a leányokat a költészet remekeibe is, mint pl. különösen a következőkkel kell őket megismertetni: Gellert, Stolberg, Gessner, Cramer, Klopstock, Hölty, Wieland, Gotter; Homerossal is, de német fordításban. Ezenkívül erkölcsileg kifogástalan regények és drámák adhatók a leányok kezébe. Nem maradhatnak el az ismeretterjesztő olvasmányok sem, pl. Campe, Salzman. Weisse, Schummel, Papst művei. Végezetül sorra kerülnek népszerű filozófiai iratok és a legkitünőbb történetírók, főleg az angolok.

Még csak két dolgot említék föl e műből. Az egyik az, hogy Genersich sejt már valamit abból, amit ma az individuális különbségek pszichológiájának, illetőleg karakterológiának nevezünk. «A temperamentumok» című (pszichológiai szempontból meglehetősen elavult) fejezetben ugyanis felsorolja a tanuló ifjúság jellemvonásait és hibáit, hogy a tanító ezeket ellensúlyozhassa. Hasonlóképp szól később a női nem speciális lelki tulajdonságairól (érzelmesség, hiúság és itt Wieland Agathonjára utal). A másik megjegyzésre érdemes körülmény, hogy Genersich munkája több helyen élesen kifakad a francia divat, francia szellem, franciáskodó életmód ellen. Kárhoztatja tehát

a szülők ama szokását is, hogy leányaik nevelését a többnyire könynyelmű francia nevelőnőkre bízák, akik a gondjaikra hagyott leányok gondolkodását megmételyezik. Helyettök G. az angol nevelőnőket ajánlja annál is inkább, «mert az angol kultúra jobban megfelel oly nemzetnek, mely bátorság és nagylelkűség által mindig kitűnt és ázsiai eredetének megfelelőleg inkább a csendes magánosság foglalkozásait kedvelte, mint a társas élet sokszor ízetlen örömeit» (!) 230. §. Az angol kulturának ez a meleg pártolása bizonyára rokonszenvesen érint bennünket éppen most, mikor annyi szó esik ez angol nyelvnek és irodalomnak a középiskolába való beillesztéséről, remélhetőleg, hogy végre-valahára megfelelő eredménnyel.

Már az eddigi tartalmi elemzés folyamán volt alkalmunk látni, hogy Genersich nincsen meglegedve a korabeli tanügyi állapotokkal és teljes meggyőződéssel helyesli a filantropinusok mérsékelt reformtörekvéseit, melyekkel azok a legkiáltóbb bajokon segíteni akartak. Ezek szerint az eszmék szerint szeretné ő a magyarországi ev. iskolákat is megreformálva látni. Már a «Beiträge»-ben többször utaltunk ilyféle kívánságaira és javaslataira, de ezeknek külön értekezést is szentelt. Mivel ebben is sokszor ismétli magát, vagy olyat kíván, amit a «Beiträge»-ből már ismerünk, néhány rövid pontba szoríthatjuk össze főbb kívánalmait. A «Beiträge» kihangzásában Bölcs Lipót, azaz II. Lipóttól várja vágyainak a teljesítését, azonban mire a mű megjelent, Genersich eszményképe már nem élt. Kívánságai itt a következők voltak: 1. Az igazi tehetségeket tekintettel azok születésére és vallásfelekezetére állami költségen kellene nevelni. 2. Úgy a nyilvános, mint a magántanítónak tisztességes rangot kell biztosítani, ha pedig megrokkant, megfelelő nyugdíjat, amint a kiszolgált katonákkal teszik. 3. Segíteni kell a tanítók terhein és örködni afelett, hogy idő előtt össze ne roskadjanak a túlfeszített munkától. Ehhez járulnak a névtelen értekezés következő javaslatai: 4. Kívánatos az iskoláknak harmonikusabb organizációja a tanulmányi rend és a tanítók egymáshoz való viszonya tekintetében (= Szolgálati pragmatika!) 5. Alkossunk külön iskolai törvényszéket a növendékekből, ennek ítéleteit a tantestület azután jóváhagyná vagy elvetné. 6. A tanítók és növendékeik viszonyának szorosabbrafűzése céljából iskolai ünnepek, gimnasztikai játékok, kirándulások rendezendők. 7. Csak feddhetetlen jellemű tanítók alkalmaztassanak, a jókat pedig buzdítani kellene jutalmazással vagy elismeréssel. 8. Kívánatos az eddigi tantárgyak revideálása, a módszer javítása. 9. Szükséges volna szemináriumok felállítása a leendő falusi lelkészek és néptanítók számára. 10. A Németországba induló és onnan visszatérő ifjakat szigorú vizsgálatnak kellene alávetni ismereteik és erkölcsökük

szempontjából és az arravalókat előre egy bizonyos szakkal való foglalkozásra ösztönözni. Befejezésül egy teljes tanintézet (kollégium) tervezetét adja, mely azonban az ev. gimnáziumok ama status quoját, hogy a legfelsőbb osztály egyes tanfolyamaiban (prima) már akadémiai, illetőleg szaktudományokat adtak elő (dogmatikát, etikát, teológiai enciklopédiát, ó- és új-szövetségi írásmagyarazatot, pedagógiát, filozófiát, politikai tudományokat) fönttartja. E tervezetnél egyébiránt fontolóra kell vennünk, hogy a magyar ev. egyház — megfelelő főiskolák híján — így kívánta biztosítani vagy legalább előkészíteni leendő tanárainak és lelkipásztorainak szakszerű kiképzését, melyet aztán a legtöbbször 2—3 évi tanulmány Németország valamelyik egyetemén kiegészített és befejezett. Nem tartom szükségesnek Genersich ezen javaslataira, melyek között utópikus alig van és melyek legtöbbje a konkrét élet szemléletéből nőtt ki, hosszasanban kiterjeszkedni. Csak annyit jegyzek meg, hogy meglehetősen vegyesek, amennyiben a didaktikai és szervezeti kívánalmak és javaslatok nincsenek tisztán széjjelválasztva, úgy hogy itt is szembeötlő az elvi alap hiánya. Másfelől bizonyos, hogy az egyes óhajítások jogosultsága ellen alig lehet kifogást tenni és hogy fájdalmas érzés fog el bennünket arra a gondolatra, hogy mily rettentő akadályokkal kellett a XIX. század elején a szegény tanárságnak megküzdeni, mikor jelenők sívár, jövőjük pedig bizonytalan volt. Leveleiben Genersich sokszor fel is panasolja súlyos helyzetét és bizony, ha családi viszonyai és gyenge orgánuma megengedték volna, ő is szívesen felcserélte volna tanári állását egy papi állással, hiszen ez volt akkor az egyetlen «előmenetel» a felekezeti tanárok számára.

Mellőzhetem Genersich latin munkájának bővebb ismertetését, mert lényegében újszerűt nem csatol általunk már ismert pedagógiai nézeteihez. Csak annyit említek meg, hogy itt megkülönbözteti az ifjúkor három időszakát, hogy különös részletességgel szól a vallás-tanításról (megemlékszik pl. Rousseau és Basedow nézeteiről), a legtöbb szakasznál egy kis bibliografiát nyújt, a nyelveknél már nem említi a magyart és végül igen röviden érinti a szexuális pedagógia (a filantropinusok e kedvelt témájának) egyik fejezetét. Mindössze ennyit mond: «*Instinctus sexualis in multis pueris citius quam creditur plerumque vigere incipit. Idem augmentis et objurgationibus meris compesci nequit. Excessus tamen onanistici, in quos haud raro erumpit praecaveri possunt, si pueri 1. durante lectione haud ultra commoditatem sedere jubeantur. 2. Si extra lectionem phantasiam eorum rebus occupemus, quae cogitata sexus sequioris omnia propellunt. 3) Si corpus ludis laboribusque gymnasticis fatigemus*» (i. m. 109. §.).

Ép oly kevéssé kell részletesen taglalnom Genersich másik irányú pedagógiai munkásságát: ifjúsági olvasókönyveit. Csak kettőt említek. Az első «*Wilhelmine*». Ein Lesebuch für Mädchen von 10—15 Jahren zur Bildung des Herzens und des Geschmacks. 2 rész. Wien, 1811. Ennek párja «*Alfred*». Ein Lesebuch für Jünglinge von 15—20 Jahren stb. 2 rész. Wien, 1812. Az elsőnek a tartalmát képezik: Jellemrajzok, mesék és elbeszélések, leírások, levelek, utazás a Kárpátokba, idillek, Sokrates beszélgetései Xenophon után, elégiák, epigrammák, sarádok, talányok, énekek. Végül az orleánsi szűz, Lady Gray és néhány kiváló római nő életrajza. A másodikban — ifjaknak lévén szánva — találunk ezenkívül értekezéseket, beszédeket, történeti párhuzamokat, lírai antológiát, tanító költeményeket, nagy férfiak életrajzát (Sokrates, Nagy Alfréd). Szerzőt mindkét művében az esztétikai és erkölcsi szempont vezette, de erősebben ez utolsó. A közölt darabok nagy része idegen szerzőktől származnak és itt persze fentemlített kedvenc írói dominálnak, de szerepel Schiller, Lessing, Wieland, Jean Paul, Herder, Goethe, sőt iast, not least egy értekezéssel (a temperamentumokról) Kant is. Magától Genersichtől főleg az «erkölcsi jellemképek» és történetek meg levelek származnak. A költői és prózai műfajok kiválogatását illetőleg megjegyzendő, hogy sokszor nem felelnek meg a jelzett korosztálynak, hogy az egyes történetekben kevés az invenció és végül, hogy Genersich stílusa sokszor túlvirágos vagy szónoki. De annak a körnek, amelynek szánta, ezen műveivel kétségkívül tisztességes lelki táplálékot adott, bár Magyarországon ezen könyvei nem igen terjedtek el.

Azt hiszem, sikerült kimutatnom, hogy elsősorban a német filantropinizmus hatása ismerszik meg írónk munkásságán, főleg azé az irányzaté, mely barátságosabb magatartást tanúsít a humanisztikus tanulmányok iránt, tehát kompromisszumot köt a neohumanizmussal. Ha neveket akarnánk említeni, azt mondhatnók, hogy elsősorban Trapp és Gedike befolyásolták elhatározólag pedagógiai nézeteit, hiszen a félreismerhetetlen egyezéseket volt alkalmunk megállapítani. Ugyancsak ismételtén utáltunk arra is, hogy Genersich elméleti nézeteiben igen kevés az önállóság, hogy lehetőleg a külföldi tudósok nézeteihez csatlakozik és legfeljebb a neki nem tetszőt vagy meg nem felelőt hagyja el (pl. nem foglalkozik részletesebben a tanügy szekularizációjával, a szexuális pedagógiával, az egységes iskola kérdésével stb.), de a filantropinusok többi eszméi valamely formában mind megjelennek nála és az ő argumentumaiknak is többnyire hű követője, úgy hogy a filantropista pedagógusoknak (hozzávéve még Rousseau-t és Locke-ot) becsületes és eszes feldolgozójaként, tehát eklektikusnak tűnik fel. Ha ebben igazunk van, és műveinek tartalmi

elemzése — úgy hiszem — kétségtelenül meggyőzött róla, akkor eleve várható, hogy a filantropinusok hibáiban is fog osztozni. És ez tényleg így is van. Az ő művein is végigvonul a filantropista pedagógiának és vele az egész felvilágosodásnak öntelt optimizmusa, józan utilizmusa és eudaimonizmusa, egyoldalú intellektualizmusa, bár igaz, hogy óvatos természetének megfelelőleg mindez nála jóval enyhébb formában nyilvánul, mint az ő tekintélyeinél. Azonban e pedagógiának a legnagyobb hibája mégis csak az, hogy nem nyugszik elvi, nem nyugszik tudományos, filozófiai alapon. Egyik képviselőjénél sem találunk (még Trappnál sem) igazi pedagógiai rendszert: az egyes részeknek, tanoknak egységes elv szerint egybekapcsolt egészét. Az ő pedagógiai munkáik általában hasonlítanak az orvosi rendelvények gyűjteményéhez, ahol a recipék csoportosítása csak külsőleges. Ezért oly fárasztó és szinte zavaró — tagadhatatlan érdemeiktől eltekintve — ezeknek a munkáknak a tanulmányozása. Az ember szinte azt a benyomást kapja, hogy az író nem tud betelni a pedagógiai imperatívusok, a jó tanácsok felsorolásával.¹ És ez a legnagyobb fogyatkozása Genersichünk pedagógiájának is. Meglátszik rajta, hogy szerzője művelt, okos ember, nemes törekvésű, hivatása magaslatán álló és azt magasra értékelő nevelő, de mintha nem volna egységes világnézete, mintha nem tanulmányozta volna eléggé a filozófiát, sőt még a pedagógiának a segédtudományait sem (pl. a pszichológiát, pedig kortársa, Tetens, megérdemelte volna a bővebb tanulmányozást). Ezért nem adhatott még oly pedagógiai rendszert sem, mint mintaképe, Trapp, aki főművében itt-ott legalább hosszas és érdekes pszichológiai fejtegetésekbe bocsátkozik, míg Genersich ezeket is lehetőleg kerüli vagy csak érinti. Pedig élt már a tudományos pedagógia megalapítója, Herbart, de sem ő róla, sem Pestalozziról pedagógusunk már nem szerzett tudomást, amennyiben a XIX. század első évtizedétől kezdve inkább ifjúsági olvasókönyveket és történeti műveket írt, a tudományos pedagógia kérdéseire ellenben nem szegezte többé a tekintetét. Az eddigiek alapján Genersichnek tehát mindössze az az érdeme, hogy a felvilágosodás eszmekörében élve, magáévá tette az ebből kinőtt filantropista pedagógiát (hozzácsatolva a neohumanizmus néhány elvét) és így elméleti téren ennek egyik tipikus képviselője Magyarországon. De vétenénk az emléke ellen, ha még egynehány, önállóságot tanusító törekvését meg nem emlitenénk. Tudjuk, hogy a filantropinusok nagy része rajongott a «világpolgár» eszméjéért, mely elől a nemzeti tudat náluk háttérbe szorult; ők is, mint a kor sok németje, büszkék voltak arra, hogy a művelt Európa lakosai

¹ V. ö. Herbart's Werke. Willmann kiadása I., 42, 75.

és szerették volna az embereket nem nemzetiségök és hitfelekezetök, hanem hivatásuk szerint osztályozni. Ezért az egyes emberekben nem látták ennek vagy annak az államnak vagy egyháznak a tagjait, hanem elsősorban «általános embereket», kiszakítván őket a történeti hatalmak köréből. Bizonyos, hogy Genersich sem egészen ment ettől a történetellenes felfogástól. Itt-ott nála is kísért (pl. a «természetes vallás»-t ő is említi), de mégis ép ez a pont az, melynél leginkább eltér a többi filantropinustól. Ebből a szempontból legbecesebb legelső műve. Láttuk már, hogyan nyilatkozott ott a «hazai nyelvek»-ről. Ugyanott azt mondja egy helyen, hogy abban a vallásrendszerben kell nevelni a gyermeket, melyhez szülei tartoznak, de kellő óvatossággal (i. m. 385. §.),¹ vagyis belátja, hogy az általános vallásoktatás gyönyörű, de a gyakorlatban szinte megvalósíthatatlan idea. Ugyane művében elmélkedik a nemzetek különböző sajátosságairól és arra a konkluzióra jut, hogy nem azok fenntartása a cél, hanem azok nemesítése, mert külföldben a nemzeti szellem önbálványozásba fullad (i. m. 172. §.). Láttuk továbbá, hogy a nyelvtanításban is a hazai nyelvviszonyokhoz alkalmazkodik és hogy névtelen cikkében is a hazai állapotokat tartja szem előtt. Ezt bizonyára érdemül kell betudnunk. Csakhogy mindjárt ki kell mondanunk azt is, hogy az ő hazafisága csak magyarországi, de nem magyar. Vajjon van-e okunk azért követődni rá? Ha talán nem is tudjuk mindenben menteni, de meg tudjuk érteni, ha behelyezzük őt a korába és annak álláspontjáról ítéljük meg.

Ez a kor ugyanis a «régi Magyarország»-nak² kora volt, amikor oly erős volt a felekezeti szellem és oly gyenge a nemzeti érzület. A XVIII. század végéig senkinek sem jutott eszébe, hogy követelje a magyar nyelv tanítását és a magyar tannyelvet az iskolában, hogyan várjuk tehát e követelést a német származású és minden ízében német műveltségű Genersichtől? Valamint a Ratio educationis megalkotói, úgy Genersich előtt is még ismeretlen fogalom «a nyelvnek faji öntudatot adó ereje»... Nem sejtik e kor fiai, hogy a nyelv szüli meg a gondolatot és érzést s hogy a magyar ember azért érez magyarul, mert a nyelve is magyar. Nem látják meg azt a szemök előtt fekvő tényt, hogy ezt az országot azért hívják Magyarországnak, mert a politikai nemzetet azok alkotják, kiknek ősei nemcsak névleg és ruházatuk szabása szerint, hanem nyelvökre nézve is magyarok voltak», mondja szépen Fináczy Ernő.³ Érthető tehát, hogy a latin

¹ Megjegyzendő egyébként, hogy e gondolat Trappnál is előkerül.

² Grünwald Béla: A régi Magyarország. Budapest, 1888. 328. s. k.

³ Fináczy Ernő: A magyarországi közoktatás Mária Terézia korában. II. Budapest. 1902. 196. lap.

és a német nyelv uralkodott e korban és hogy még a magyar irodalom föllendülése sem döntötte el a magyar nyelv ügyét a nemzet javára. Hisz még Kazinzyék is a német nyelvet a magyar művelődés nélkülözhetetlen eszközének tartották addig az ideig, míg a magyar végleg a helyébe léphet. Így bizony 1780-ig csak latin és német hírlapjai vannak Magyarországnak és mikor a magyar lapok megindulnak, jó ideig a német lapoknak még több az előfizetőjük, mint azoknak. Az 1790-iki fellobbanás pedig csak szalmaláng volt, mely gyorsan elhamvadt, tüntetés, mely után minden visszatér a régibe. A Martynovics-féle összeesküvés véres elfojtása pedig hosszú időre véget vetett minden szabadabb hangnak, minden szabadabb mozgalomnak, így igen sokszor megadással fogadták a reakció felülkerekedését és csak a jobb utáni vágy maradt a lelkekben; de sokaknál ez is idővel reménytelen rezignációba ment át.

Ily körülmények között szelidebben fogjuk megítélni azokat az írókat, akik német nyelven fordultak az olvasóközönséghez. Számuk meglehetősen nagy e korszakban és igazságtalanság volna tőlük minden érdemet a magyar kultúra körül elvitatni. Ezek a latin- és németnyelvű folyóiratok és ezek a latin és német nyelven író tudósok és tanárok neveltek ugyanis olvasóközönséget, hozzászoktatták az embereket az olvasáshoz.¹ És e tekintetben kétségkívül a magyarországi ág, h. evangélikus iskolák és tanárok jártak az első sorokban. Ők a reformációtól kezdve állandó kapcsolatot tartottak volt fenn a német birodalom kulturájával, azért iskoláikban minden időben felkarolták a német nyelvet és megkedveltették tanítványaikkal az olvasást is. És ez az erősen lüktető német irodalmi élet aztán döntő hatással volt a magyar irodalmi élet megteremtésére. Nyilvánvaló, hogy ekként Genersich munkásságának is helyet kell szorítani a magyar kultúra, közelebből a magyar nevelés történetében. Hiszen ő is azok közé a magyarországi származású német írók közé tartozik, akik, ha nem is eredeti, de szorgalmas, nemes célzatú tevékenységökkel áthidalják a német és magyar tudomány közötti hézagot, új eszméket és szempontokat szélesebb körökben terjeszteni igyekeznek és mivel ezekről a magyar hírlapok révén tudomást szerez a magyarul beszélő lakosság is, mégis csak hozzájárultak a magyarországi közvélemény neveléséhez és előkészítették a talajt a jövő, nemzetiesebb fejlődés számára. Ilyen színben kell látnunk az élete utolsó pillanatáig dolgozott Genersich szűkkörű és nem epochális, de tiszta szándékból fakadt irodalmi tevékenységét. És ezért a fáradhatatlan munkájáért — úgy

¹ Császár Elemér: A német költészet hatása a magyarra a XVIII. században. Budapest, 1913. 26. s. k.

gondolom — ő rá is alkalmazhatjuk Carlyle szavait: «Minden hí cselekedet ép úgy alkotó elemévé válik az erkölcsi világrendnek, mint ahogy matematikailag bebizonyítható tény, hogy az eldobott kavics is befolyással van a világegyetem súlypontjának a helyzetére.»

SZELÉNYI ÖDÖN.

A FRANCIA KÖZÉPISKOLÁK SZELLEME.¹

Az 1902. évi tanterv kritikája. A francia középiskolák szelleméről kissé nehéz beszámolni, ha nem érintjük a szervezetet is. Hiszen maga a francia iskolaszervezet is a francia szellem alkotása; a kettőt tehát egységnek kell tekintenünk. Itt azonban mégis mellőzöm a francia lycéek tanító- és tanulószemélyzetének az organizmusból folyó sajátos helyzetét, az internátus-kérdést, a francia iskola álláspontját idegen látogatókkal szemben, mellőzöm a francia középiskola szervezetének fizikai képét, a belső képet óhajtom ottani benyomásaim alapján megrajzolni.

Az 1902. évi gyökeres reform alakította ki a francia középiskola mostani formáját. Ez a tizenkét esztendő természetesen nem lehet elég arra, hogy tanulságaiból végérvényesen megítélhessük a nagy reform eredményeit. Magában a francia közvéleményben a vélemények és ellenvélemények egész áradata kíséri a kérdést; az új formájú középiskolában végzett fiatal nemzedék pedig még nem állhat előttünk a reform jóságának vagy rosszáságának eleven tanúságaként. Georges Leygues, az 1902. évi francia közokt. miniszter a következő főbb pontokban jellemezte a két ciklust felölelő új tantervet. 1. A tantervnek nagy előnye, hogy mindkét ciklus kerek egész és kerek egészet ad útravalóul az első ciklus végén esetleg távozó tanulónak. 2. Nagyon kívánatosnak tartja, hogy minél több tanuló hagyja el az iskolát az első ciklus végén, egyrészt, mert a tanulókat az élet kényszerítő körülményei is, tanulásra való alkalmatlanságuk

¹ Felolvasás a M. P. T.-ban 1914 ápr. 18.-án. — Párisi lycéekben és collége-ekben való látogatásaimon kívül a következő művekből merítettem: Plans d'études et programmes d'enseignement dans les lycées et collèges de garçons; A. Wissemans: Code de l'enseignement secondaire, Paris 1910; Enquête sur l'enseignement secondaire, I—VI., 1891. Paris; dr. Fináczy Ernő: A francia középiskolák multja és jelene, Bpest 1890; A. Faure: L'individualisme et la reforme de l'enseignement, Paris 1911.